

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בהר, תשע"ב
מספר 966מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שַׁבַּת פְּאִישׁוֹן בֵּית עֵיִן הַשָּׁמַר אפרים חזן

פרשתנו פותחת במצוות שמיטה על 'כללותיה ופרטיה ודקדוקיה'. טעמים רבים ניתנו למצווה זו, מהם מתוך הכתובים עצמם ומהם המשתמעים מבין השיטין ומקפלי הפסוקים. יש שהדגישו את היסוד הסוציאלי של השוויוניות ושל ההזדמנות להתחלה מחדשת למי שנחלש, ויש שהדגישו את יסוד האמונה בבורא עולם שהכול שלו. אחרים ראו בשנת השמיטה שנה של לימוד תורה ושאיפה לשלמות בתורה ובמידות. המדרש (ויקרא"ר ויקרא א, א) הדגיש את ההקרכה הגדולה שיש בקיום מצוות השמיטה וראה בשומרי השמיטה "גִּבְרֵי כַח עֲשֵׂי דְבָרוֹ" (תה' קג:ו):

בנוהג שבעולם אדם עושה מצוה ליום אחד, לשבת אחת, לחודש אחד או שמא לשאר ימות השנה? ודין חאמי חקליה ביירא וכרמיה ביירא ויהיב אנונה – ושתיק! (וזה רואה שדהו בור וכרמו בור והוא משלם עליהם מסים ושותק – יש לך גיבור גדול מזה).

מרתקת בעיקר הגישה הקושרת את ענייני השמיטה לשבת, הן מצד המספר "שבע" הן מצד שביתה ממלאכה ומנוחה. גם שיתוף כל אנשי המשפחה והנספחים אליה משותף לשבת ולשמיטה. ומעל לכול – השבת וגם השמיטה הן עדות על חידוש העולם. קשר זה בין שבת לשמיטה מתחזק בעזרת החזרה התכופה על השורש ש'ב'ת' (שבע פעמים!) בפרשת השמיטה.

הברקה נפלאה של הרב שמחה אסף מספקת תשובה מקורית לשאלה הידועה "מה עניין שמיטה אצל הר סיני?", ומוסיפה עומק לקשר בין שבת לשמיטה, ואלה דבריו:

אולם גם מה שבראש הפרשה כתוב: "וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי", מה שאין כן ביתר המצוות... יש לבאר בזה כי רצה הכתוב להדגיש שחשיבות השביעית דומה לחשיבות השבת, וגם עליה הוזהרו בסיני: ולא רק כלליה, אלא גם דקדוקיה נאמרו מסיני.¹

דבר זה עשוי להילמד גם מרעיון של ריה"ל, הקושר את מצוות השבת למעמד הר סיני (הכוזרי ג, י), מלבד החיבור בין שבת למעשה בראשית בדיברות הראשונים והחיבור בינה ובין יציאת מצרים בדיברות האחרונים. הזיקה שבין הבריאה והשבת לשמיטה אפשר שנתנה השראה לחכמי הקבלה שפיתחו את תורת השמיטות ואת ייחודה של כל שמיטה העומדת בסימן הספירה האלוקית המיוחדת לה. ועל כולם משפיעה השבת המייצגת את ספירת יסוד ואת ספירת מלכות.

קישורים אלה שבין שבת לשמיטה ורעיונות הקבלה ותורת החן בענייני השבת משתקפים היטב בפיוט השבת שלפנינו, לר' שמעון לביא:²

* אפרים חזן הוא פרופ' אמריטוס במחלקה לספרות עם ישראל ובמחלקה ללשון העברית. ספרו "ניצוצי פיוט – פרשת השבוע בראי הפיוט הספרדי ושלוחותיו", עתיד לראות אור בקרוב.

¹ ראו נ' ליבוביץ, עיונים בספר ויקרא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 401.

² ספרד, סוף המאה הט"ו – טריפולי, המאה הט"ז. ר"ש לביא מחבר הספר 'כתם פז' על ה'זוהר'. עם הגירוש הגיע לצפון אפריקה ובשנת ש"ט (1549) עבר בטריפולי בדרכו לארץ-ישראל, אך משראה שזקוקים לו ולתורתו נשתקע

- שֶׁבֶת פְּאִישׁוֹן בֵּת עֵינַן / תִּשְׁמַר וְזָכְרָהּוּ עַל יַיִן
 מוֹפֵת וְאוֹת לָנוּ בְּרִית / וּבְסוֹד שְׁמִטַּת אַחֲרִית / הִקְפָּה בְּלֵי יְכָרִית / סוֹד ה' :
 עֲנַג מְכַבֵּד מְבָלִי / נִגְעַ וּפְגַע וְחָלִי / כִּי יוֹם מְנוּחָה לִי / אִוֵּר עֵינַן :
 וַיִּבְרָכוּ וַיִּקְדְּשׁוּ / נִפְשׁ יִתְּרָה לְבָשׁוּ / יִנְעַם צוּף דְּבָשׁוּ / מִיַּיִן :
 נַחַל עֲדָנִים יִנְחַלוּ / אֲנָשֵׁי בְרִיתוֹ, יַעֲלוּ / פּוֹרֵת וַיִּשְׁתַּלּוּ / עַל עֵינַן : 5
 בֶּן-זוּג לְאֲמִי נִסְמָן / צָוָה אֶ-לֵהִים נֶאֱמָן / לָכוּ אֲכָלוּ מִשְׁמָן / עִם יַיִן :
 לָכֵן חֲכָם לֵב יִסְעֵד / שְׁלֹשׁ סְעוּדוֹת בֵּל יִמְעֵד / כִּי כֵן יִבְרָךְ עֵד / טוֹב עֵינַן :
 בְּטַח בְּשָׂרוֹ יִשְׁפֹּן / נוּחַ לְנַפְשׁוֹ יִכּוֹן / כִּי כֵן יִהְיֶה נִכּוֹן / אֶל יַיִן :
 יוֹבֵל גְּאֻלָּה וְדָרוֹר / יִזְכָּה, וַיָּשׁוּב אֶל צָרוֹר / לֹא רָאָתָה לוֹ אוֹר / כָּל עֵינַן :
 אֶהְלִי חֲדָרָיו אֶעֱלֶה / שִׁבְעַ שְׁמַחוֹת יִזְלִי / אֲלֵי, וַיַּעֲרֹךְ לִ- / חֵם-יַיִן : 10
 תִּזְקוּ וְאִמְצוּ נוֹצְרֵי / חֲקִים וּמִצּוֹת, שׁוֹמְרֵי / שֶׁבֶת, יְבוֹא עֲזָרִי / מֵאֵינַן :

ביאורים ומקורות

1. כאישון... תשמור: על פי תה' יז:ח. תשמור וזכרהו: "שמור וזכור כדיבור אחד נאמרו", מכילתא: יתרו כ:ז, וראו רש"י לדב' ה:יב. וזכרהו על היין: על פי פסחים קו. .
2. מופת... ברית: שהשבת אות בין ישראל לקב"ה (שמ' לא:טז-יז). ובסוד... יכרית: רמז ליום שכולו שבת ולחידוש העולם, על פי סנהדרין צו. השיר מוסב ליתורת השמיטות הקבלית, ראו: מ' חלמיש, מבוא לקבלה, ירושלים תשנ"א, עמ' 162-165. שמיטת אחרית: היא השמיטה שכנגד השבת. הקף בלי יכרית: הם שבעת המחזוריים הקוסמיים, מחזוריות שאינה נפסקת. סוד יין: סוד המספר שבעים וחשיבותו – 'סוד' בגימטריה שבעים, וכן 'יין'; והשוו: זוהר, ויקהל, כז ע"ב, וכן ויקרא רבה כט:יא (מרגליות, עמ' תרפא).
3. עונג מכבד: על פי יש' נח:יג. ענג... נגע: צימוד הפוך, על פי ספר יצירה ב, ד "אין בטובה למעלה מענג ואין ברעה למטה מנגע" יום... עין: השבת יקרה לי כאור עיני.
4. ויברכו ויקדשו: ראו דרשת העניין בבר"ר יא:ב (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 87-88). נפש יתרה: המיוחדת לשבת, ראו ביצה טז. . צוף דבשו: מתיקות השבת, והשוו: שבת קיט. .
5. נחל... בריתו: השכר הטוב השמור לצדיקים לעתיד לבוא, והשוו: תענית כה. . יעלו... עין: יפרחו כעץ על מעיין, על פי בר' מט:כב.
6. בן... נסמן: השבת היא בת זוג לעם ישראל, על פי בר"ר יא:ח (שם עמ' 95-96). לאמני: לאומתי, לעמי. נסמן: צוין ונקבע. לכו... יין: על פי נחמ' ח:י.
7. חכם... עין: המקיים שלוש סעודות בשבת יזכה לברכה ולהצלחה, על פי שבת קיח. .
8. בטח... יין: שכרו של שומר שבת. בטח בשרו ישכון: על פי תה' טז:ט. אל יין: אל השכר הטוב העתיד לבוא, ראו ברכות לד. .
9. יובל... יזכה: שומר השבת יזכה לגאולה, על פי שבת קיח. . צרוֹר: בצרוֹר החיים, על פי שמו"א כה:כט. לא... עין: שכר העולם הבא, על פי ברכות לד. .
10. אהלי חדריו: בגן העדן. שבע שמחות: על פי תה' טז:יא. יזלי: יזיל לי. ויערוך לחם יין: הסעודה המזומנת לצדיקים לעתיד לבוא.
11. יבוא עזרי מאין: תבוא ישועתי בבת אחת, יש מאין.

עיון ודיון

פיוט זה פותח את שירת הבקשות של יהודי מרוקו בשבת בראשית; סיפור הבריאה שתכליתו השבת מתחבר לפיוטנו המעלה את תורת השמיטות, שעניינה מהותה של הבריאה ובעיקר המחזוריות שבה. המילה 'סוד' חוזרת פעמיים בטור השני, ועם זה היא מלווה אותנו לאורך השיר כולו במילות הקבע המתחלפות 'יין' ו'עין', שכן 'סוד' וגם 'יין' שווים בגימטריה 'שבעים', כלומר "עין" ו"סוד כל האמונה התולה מן הראש העליון עד סוף כל המדרגות, שבת הוא הכול" (י' תשבי, משנת הזוהר, ירושלים תשכ"א, עמ' תצא. הציטוטים מן הזוהר מובאים על פי תרגומו של י' תשבי שם).

אך גם ליינ עצמו, הוא יין הקידוש, משמעות עמוקה ונכבדה ומעלה מיוחדת. בקידוש על שני חלקיו – ו'יכלו' וברכת הקידוש, שבכל אחד שלושים וחמש תיבות "ועולה הכול לשבעים שמות שהקב"ה וכנסת ישראל מתעטרים בהם", היין רומז לשמחת התורה "ויין זה משמח את המלך, ויין זה מעטר את המלך בעטרותיו... שלא נמצאת קדושה אלא ביין" (שם, עמ' תקד).

"שמור" ו"זכור" מובאים כבר כטור הפתיחה ורומזים לזיווג הכוחות האלוקיים "זכור ושמור הם הקב"ה ושכינתו, אשריהו מי שמייחד אותם ביום שבת, שהוא יסוד" (שם, עמ' תצא).
 בטור השלישי מציין הדובר "ענג מכבד מבלי נגע", משחק מילים מוכר עוד מספר יצירה. עונג שבת במהותו על פי הזוהר עומד בעולמות העליונים בחיבור בין הספירות, ומשם השפע והברכה לעולם הזה. עונג השבת מתבטא גם בשלוש הסעודות שחיבותן על פי הזוהר רבה מאוד: "בסעודות אלו ניכרים ישראל, שהם בני מלך שהם מהיכל מלך, שהם בני אמונה". הסעודות מביאות למקיימן "שובע ועונג ביום בעולם" (שם, תקד), ולחם המשנה בסעודה (טור 10) נדרש אף הוא על דרך הסוד "לחם משנה ששבת לוקחת משבת עליונה, שהיא מושכת ומאירה לכול, ומתחבר לחם בלחם והוא 'לחם משנה'" (שם, עמ' תקה).

הנשמה היתרה המתווספת בשבת מועצמת בספרות הזוהר "בלילי שבת נשמה יתרה יורדת לסמוך את השכינה התחתונה בגלות... ובאותה נשמה יתרה שוכחים כל עצב וחימה ואינה מצויה אלא שמחה למעלה ולמטה" (שם, עמ' תק). מכאן ברור שעם צאת השבת והסתלקות הנפש היתרה "נפשו של אדם נשאה בעירום". יתר על כן, זאת "שעת מעבר מקודש לחול ומאור לחושך" (שם, עמ' תקו).

כדי להתחזק מן המשבר של צאת השבת באה ההבדלה, ובעיקר הרחת הבשמים, הנותנים לעם ישראל את הכוח לעמוד בפני ימי החול: "וישראל עושים מעשה בהדס וביין ואומרים הבדלה, ופורש מהם (הסטרא אחרא) ויורד אותו כוח ונכנס למקומו בשאול" (שם, עמ' תקז). דומה כי לדברים אלה רמז המשורר בשורת הפיוט האחרונה, שבה שינה מילת 'עין' במילת 'אין' אך סמך אותה לפסוק "מֵאֵין יָבֵא עֲזָרִי" (תה' קכא:א) – שאלה שתשובתה בצדה. בשורה מסיימת זו, כביכול נקראים הנמענים להמתין ולצפות לשבת הבאה לקבל שוב את השפע והברכה מלמעלה, בבחינת "שמור וזכור" – "קדשהו וזכרהו על היין".